

УДК 821.161.2:347.99“1931”Рил

НАЄНКО МИХАЙЛО

літературознавець, доктор філологічних наук, професор (Київ, Україна)

NAIENKO MYKHAILO

a literary man, a Doctor of Philology, a professor (Kyiv, Ukraine)

Бібліографічний опис:

Наєнко, М. (2020) Основні та додаткові «свідчення» Максима Рильського в «Опері СВУ». *Матеріали до української етнології*, 19 (22), 92–95.

Naienko, M. (2020) Maksym Rylskiy's Main and Additional Witnesses at the Opera of ULU. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 19 (22), 92–95.

ОСНОВНІ ТА ДОДАТКОВІ «СВІДЧЕННЯ» МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО В «ОПЕРІ СВУ»

Анотація / Abstract

У статті йдеться про перебування Максима Рильського під арештом та його свідчення у справі СВУ («Спілка визволення України»). Поет перебував під слідством півроку і дав письмово одне основне і вісім додаткових свідчень (23 березня – 28 квітня 1931 р.). Автор характеризує ці «свідчення» як самообмову людини, що потрапила під слідство цілком безневинно. Безневинними були й усі учасники так званої СВУ, яку сфабриковано з метою знищення українства в Україні на догоду радянсько-імперській політиці Союзу РСР. Під тиском слідчих посіпак «свідок» Максим Рильський давав і позитивну, і негативну характеристику арештованим підслідним, серед яких були переважно літератори та інші діячі культури. Однак намагався в своїх оцінках бути максимально стриманим і не позбавленим суто людської гідності. У його свідченнях містилася дуже важлива інформація про літературний процес 20-х років, яка має посутнє значення для літературознавства як науки. Стаття найбільш характерна саме цим, літературознавчим, акцентом у ній та розкриттям сваволі імперського тиску на розвиток літератури в умовах підколоніальної України та людини в ній. Наголошено також на справедливому оскарженні самого судового процесу СВУ та виправданні всіх його учасників. Цинічне радянське судочинство 1989 року визнало вирок щодо засуджених за цим процесом несправедливим. Усіх засуджених було реабілітовано (більшість їх загинула в радянських катівнях), а Максиму Рильському доводилося в тих умовах продовжувати поетичну творчість, яка була нерідко своєрідним самокатуванням поета.

Ключові слова: СВУ, сфабриковане судочинство, свідчення, самообмова, «махрові українці», поезія, художня творчість, літературні організації, ідеологічні розходження, вирок, відсутність злочину, неокласици, реабілітація.

The article is about Maksym Rylskiy's arrest and his evidences in the case of the *Union for the Liberation of Ukraine* (ULU). The poet has been on remand for six months and given one written and eight additional testimonies (March 23 – April 28, 1931). The author of the report characterizes these “evidences” as a self-slander of a person put on a trial quite innocently. All members of the so-called *Union for the Liberation of Ukraine*, a fictitious organization invented to destroy Ukrainians in Ukraine in favour of the Soviet-imperial policy of the USSR, have been innocent. Under pressure from investigative henchmen, «witness» Maksym Rylsky has given both positive and negative characteristics to the arrested suspects. These are mainly writers and other figures of culture. However, he has tried to be as restrained as possible and not deprived of purely human dignity in his assessments. His testimonies contain valuable information about the literary process of the 1920s, which is of current importance for literary science. The report is characterized by a literary emphasis. The author reveals

the arbitrariness of imperial pressure on the development of literature in the conditions of colonial Ukraine and a person in it. It is emphasized also on the fair appeal of the trial of the *Union for the Liberation of Ukraine* and the acquittal of all its convicts. In 1989 the cynical Soviet judiciary has admitted the sentence of those accused participants unfair. All convicted are rehabilitated (most of them have perished in the Soviet torture chambers), and Maksym Rylsky had to continue writing poetry in those conditions. It has been often a kind of self-torture of the poet.

Keywords: the *Union for the Liberation of Ukraine*, fabricated judiciary, testimony, self-slander, “rabid Ukrainians”, poetry, artistic creativity, literary organizations, ideological differences, a sentence, absence of crime, neoclassics, rehabilitation.

Народ, як відомо, не без гумору: судовий процес над сфабрикованою в 1930 році справою СВУ («Спілкою визволення України») він називав лаконічно, але дуже промовисто: «*Опера СВУ – музика ДПУ*». Дійовим персонажем у цій «опері» (але «другого плану») був і Максим Рильський.

Проблема ця ніби задавнена, та обговорювати її слід. Бо це – історія не тільки судових фальсифікацій у тоталітарній радянській державі, а й історія літератури та окремого літератора. У т. зв. «головному» й «додаткових» свідченнях у справі СВУ Максим Рильський наголошує, що вона (та історія) дуже сумна. Важко сказати, хто б із нас як повівся в схожій ситуації (це вже я кажу від себе); Максим Тадейович у тих умовах став на шлях самообмови. Вона набувала часом одвертого характеру і переходила межу можливого. У «свідченнях» 1 квітня 1931 року він, наприклад, написав: «...*Моя провина перш за все негативна, тобто я винен не так у тому, що робив, як у тому, чого не робив, хоч і повинен був робити*» [3, с. 271]. Згадується сумний випадок, коли мого дідуся арештовано і замордовано в радянських ГУЛАГах тільки за те, що він «не доніс», а «мав би донести» на сусіда, який нібито вкрав на колгоспному току мішок зерна і привіз до себе додому. «*Ти, діду, не міг цього не бачити і мав би доповісти, куди треба*», – говорили дідусяві стражі сільського порядку і запроторили його в ГУЛАГ для явної загибелі.

Протягом п'яти місяців, коли Максима Рильського допитували у «Справі СВУ», він власноручно написав одно «головне» і вісім «додаткових» свідчень. Від 1931 року вони зберігалися в архівах радянського Комітету Державної Безпеки (тоді – ГПУ, Головне Політичне Управління) а в 1995 році Володимир Пристайко і Юрій Шаповал оприлюднили їх у книзі

«Справа “Спілки визволення України”» (Київ : Інтел, 1995. 448 с.; далі «Справа “СВУ”»). Відповідальним редактором книжки «Справа “СВУ”» значиться Іван Ілленко. Йому ж належить у книжці і післямова до неї: «*Оскаржує історія. Слово від редактора*» [3, с. 409–428].

Написано цю післямову сумлінно, в основному про розвінчання судилища над СВУ, вирок якого через 60 років був переглянутий і ухвалою Пленуму Верховного Суду УРСР від 11 серпня 1989 справу було припинено через відсутність складу злочину в діях засуджених осіб. Засуджених було 45, а Максим Рильський проходив у цій «справі», нагадаю, як свідок. Його свідчення Іван Ілленко називає самообмовою, спаленням мостів, що єдали його ще з дитинства з українством. Унаслідок цієї обмови Максима Тадейовича було випущено на так звану волю, хоча спроби фізичної ліквідації його з'являлися і після 1931 року, тобто після завершення справи «СВУ». «*У травні-червні 1945 р.* – цитує І. Ілленко дослідження І. Біласа, – *каральні органи планували розправу над М. Рильським за схемою, яку пізніше застосували при вбивстві Я. Галана. Поета ж урятувала пильність служби безпеки ОУН, крайовий провід якої в Луцьку розкрив задуману криваву провокацію*» [3, с. 425].

Щоб схилити М. Рильського до самообмов, слідчі вимагали від нього і зізнань про його знайомство з підсудними за цією «справою». Засуджених було, нагадаю, 45, хоча М. Рильський знайомий був лише з кількома із них. Найбільш негативно він відгукувався у своїх «свідченнях» про С. Єфремова, якому приписували керівництво СВУ, та про його заступника А. Ніковського. Обоє їх автор «свідчень», на його думку, знав недостатньо. Називав він їх «*махровими українцями*» в лапках,

хоч не виключено, що таке означення писалося під диктовку слідчого. Переконливими для нас є міркування М. Рильського про тих письменників, з якими поет був ближче знайомий і про яких слідчі намагалися «вибити» з нього якнайбільше негативних свідчень. М. Рильський, проте, намагався дати їм якомога найзагальнішу характеристику, зокрема членам групи неокласиків (М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара й ін.), літоб'єднання «Ланка» (Гр. Косинка, В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник) чи літорганізації ВАПЛІТЕ (П. Тичина, М. Хвильовий).

Щодо неокласиків, то цікавим видається «свідчення» М. Рильського про виникнення і назву цієї літгрупи. *«Назва виникла випадково, – писав «підслідний». – Була якась літвечірка в Академії, де читались вірші названих [Зерова, Рильського, Филиповича. – М. Н.] та ще декількох поетів (я тоді ще вчителював на селі, мої твори читав хтось, здається, Зеров) і треба ж було якось назвати групу, що виступала! Хтось і пустив слово: неоклясики. З російськими «неоклясиками» [в лапках. – М. Н.], як називали себе кілька другорядних російських поетів, група не мала нічого спільного»* [З, с. 306]. Максим Рильський дав ґрунтовну характеристику художнім настановам неокласиків (*«шанувати і вивчати культурне надбання попередніх поколінь; заклик до суворої довершеності форми, до тильного виношування і оброблення своїх речей»*, [З, с. 306–307]), але в кінці дописав і те, за що звинувачувала неокласиків вульгаризаторська критика 20-х років і чого найбільше вимагали слідчі: *«...Ми, “неоклясики”, справді стояли осторонь живого життя і актуальних проблем, ми справді затримували рух уперед»* [З, с. 307].

Павло Тичина (за «свідченнями» Максима Рильського) був *«особисто дуже оригінальний, замкнений у собі, нерішучий і навіть “конфузливий”*», тому він *«мало міг вплинути на мене, і тільки літературна його практика, рішучий, хоч і не легкий, мабуть, розрив його з колишніми релігійними та національними мотивами не раз примушували мене глибоко задуматись: а куди ж іти мені?... Зате знайомство з Хвильовим – хоч я з ним стрічався дуже рідко – велике*

має для мене значення, особливо одна розмова у нього в Харкові, сам-на-сам. Ентузіаст комунізму (хоч, як відомо, з великими в свій час хитаннями, помилками, які він сам визнає), він казав, що він перш за все – слуга революції, що постать Леніна – найвища для нього постать у світі і т. д. Я відповів на те, що ладен цілком прийняти революцію, стримує мене особисто лише одно: “кров”. Цей вияв “мяккотелости” викликав у Хвильового якусь іронічну і дуже ущипливу репліку. В кожному разі, та розмова – один з етапів у моїм внутрішнім житті»[З, с. 278].

Нагадаю, що це писалося ще до самогубства Хвильового і до тотального пізніше нищення його імені та літературної спадщини. Ставлення Максима Рильського до всього того не входить у тему цих міркувань, але його «зізнання», що Хвильовий своєю відданістю революції і розумінням Леніна як найвищої постаті в світі мали для «підслідного» велике значення, було ще одним штрихом його самообмови.

Зі ставленням до групи «Ланка», зокрема до творчості й особи Григорія Косинки, справи трохи складніші. Максим Тадейович у своїх «додаткових свідченнях» писав, що з «ланківцями» в нього були спочатку естетично-ідеологічні розходження. *«...Літератори, які ввійшли до “Ланки”, – писав він, – закидали “неоклясикам” (мені, Зерову, Филиповичу) відсутність твердої національної лінії, “русофільство”*» [З, с. 277]. Іншого разу «підслідний» наголошував, що *«“селянську” (дрібнобуржуазну) психологію та націоналістичні ухили проявляв Косинка, Антоненко-Давидович, колишній член УКП, так само був одним із поклонників “національної ідеї”*» [З, с. 308]. Або: *«Літератори мали певні функції: проведення (в більш чи менш захованій формі) націоналістично-народницьких ідей (Косинка, Осьмачка, Івченко)»* [З, с. 300]. Не виключено, що і в цьому випадку «свідчення» Рильського писалося під тиском-диктовкою самих слідчих. Бо ставлення його, наприклад, до Григорія Косинки було інакшим, сказати б, навіть протилежним. Коли його (Косинку) разом із іншими 27-ма письменниками й культурниками було розстріляно 15 грудня 1934 року, то Максим Рильський

пом'янути їх запросив своїх знайомих саме у своє помешкання. Був серед запрошених, зокрема, М. Зеров, який також «допитувався» у «Справі СВУ» і тоді навіть сказав, що поруч із 45-ма звинуваченими він міг бути сорок шостим. А на поминальному зібранні на квартирі Максима Рильського він говорив, очевидно, якісь «контрреволюційні» чи «терористичні» (в лапках) слова. У 1935 році його, як відомо, було заарештовано і на «звинувачення» в «тероризмі» він зреагував так: «С моей стороны был только один раз сделан призыв к террору – в форме прочтения стихотворения Кулиша на собрании у Рильского». Йдеться тут, як зазначає В. Брюховецький, про читання Зеровим вірша П. Куліша «“До кобзи” на квартирі Рильського 26 грудня 1935 р., де два неокласики і молодий письменник Сергій Жигалко пом'янули розстріляних по звинуваченню в приналежності до міфічного “об'єднання українських націоналістів” О. Влизька, К. Буревія, Д. Фальківського, Г. Косинку та ін.» [1, с. 197].

Те, що про Григорія Косинку Максим Рильський думав інакше, ніж написано в «свідченнях» 1931 року, видно з його клопотань про реабілітацію творчої спадщини Григорія Косинки в часи т. зв. «хрущовської відлиги». Тоді було видано книжку прозаїка «Новели», передмову до якої написав саме він – Максим Рильський. Новеліста поет називав «трепетним, як життя» і показав, що його творчість

розвивала кращі традиції української прози поетичного реалізму В. Стефаника, М. Коцюбинського, С. Васильченка, М. Черемшини [4, с. 6].

Цитовані т. зв. «свідчення» М. Рильського писалися протягом 23 березня – 28 квітня 1931 року. Закінчувалися вони тим, чого вимагали від поета слідчі-держиморди: «Мені тяжко писати це, але думаю, проте, що це моє страждання – заслужене... Спалити всі кораблі половинчатого – чи й реакційного світогляду і всі зв'язки з його представниками – ось яке принадне завдання малюється мені тепер... Я вірю в справедливість установи, що розглядає мою справу, засуджую свої помилки й хитання... присягаюся чесно й послідовно присвятити все дальше життя моє праці на користь республіки трудящих, на користь їхнього – хочу тепер сказати: нашого – будівництва і прошу дати мені змогу все це довести живою працею» [3, с. 284, 287, 315]. Якісь коментарі тут, мабуть, зайві. Хіба що такі: берегти слід своє фізично-духовне життя за будь-яких обставин, бо воно дається людині Богом лише один раз. І ще згадуються слова Раба-неофіта, звернені до Єпископа в драматичній поемі Лесі Українки «В катакомбах»: «Я маю жаль до Вас, великий жаль» [2, с. 258]. І вислів самого Єпископа в цій поемі: «Хто по неволі согрішив, той чистий» [2, с. 254]. Максим Рильський якщо й грішив у чомусь у своїх свідченнях, то робив це «по неволі» і тому він – чистий.

Джерела та література

1. Брюховецький В. Микола Зеров. З порога смерті. Письменники України – жертви сталінських репресій. Київ : Радянський письменник, 1991. 496 с.
2. Леся Українка. Твори в 10 томах. Київ : Держлітвидав України, 1964. Т. 3. 288 с.
3. Пристайко В., Шаповал Ю. Справа «Спілки визволення України»: Невідомі документи і факти. Київ : INTEL, 1995. 448 с.
4. Рильський М. Вступне слово. *Косинка Григорій. Новели*. Київ : Радянський письменник, 1962. 226 с.

References

1. BRIUKHOVETSKYI, Vyacheslav. Mykola Zerov. *From the Threshold of Death. Ukrainian Writers – Victims of Stalinist Repressions*. Kyiv: Soviet Writer, 1991, 496 pp. [in Ukrainian].
2. LESYA UKRAINKA. *The Works in Ten Volumes*. Kyiv: State Literary Publishing House, 1964, vol. 3, 288 pp. [in Ukrainian].
3. PRYSTAYKO, Volodymyr, Yuriy SHAPOVAL. *The Case of the “Union for the Liberation of Ukraine”: Unknown Documents and Facts*. Kyiv: INTEL, 1995, 448 pp. [in Ukrainian].
4. RYLSKYI, Maksym. Introduction. In: Hryhoriiy KOSYNKA. *Short Novels*. Kyiv: Soviet Writer, 1962, 226 pp. [in Ukrainian].